

Kultúrny a sociálny kapitál lokality ako prostriedok miestneho rozvoja¹

Juraj Janto

Mgr. Juraj Janto, PhD.
Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK
Gondova 2, 814 99 Bratislava
e-mail: janto@fphil.uniba.sk

This paper deals with the importance of social relations (social capital) and cultural values (cultural capital) in local development. It defines and describes the major assumptions and sources of improvement of life in our towns and villages in theory. It also presents applied approaches for the use of social and cultural capital in local development – community development and heritage interpretation.

Key words

local development, cultural capital, social capital, community development, heritage interpretation

Vo svojom príspevku sa venujem predovšetkým tomu, ako môžu byť miestne sociálne vzťahy a kultúrne hodnoty významné v obnove alebo v sídelnom rozvoji. Pozerám sa ne ako na zdroj, kapitál, ktorý je nielen nápomocný, ale zásadný v zlepšovaní kvality života našich obcí a miest. Snažím sa predstaviť aj prístupy, ktoré ich dokážu v rozvoji reálne a prakticky využiť.

V úvode charakterizujem problematiku rozvoja sídla v súvislosti s kvalitou života. Ďalej sa zaoberám tým, čo môže byť zdrojom pre tento rozvoj a rozoberám pojem kapitál. V nasledujúcej kapitole sa venujem sociálnemu kapitálu sídla a predstavujem komunitný rozvoj ako aplikovaný prístup, ktorý smeruje k jeho budovaniu i využívaniu. V ďalšej časti si všímam kultúrny kapitál lokality a predstavujem opäť aplikovaný prístup v jeho zhodnocovaní – interpretáciu miestneho dedičstva.

I. Rozvoj sídla

Rozvoj sídla chápeme ako cieľavedomý proces zlepšovania kvality života v lokalite, predovšetkým u jej obyvateľov. Takéto skvalitňovanie by malo ale pozitívne ovplyvňovať aj susedné obce a mestá, región či štát. Primárne je teda určené pre domáчих, ale v konečnom dôsledku majú z neho nejaký prospech aj vyššie územné štruktúry, do ktorých je lokalita začlenená. Uvedené chápanie rozvoja samozrejme predpokladá rešpektovanie zásad, v rámci ktorých takýto proces prebieha. Pomerne často nastoľovaným (aj keď ešte stále nie dôsledne uplatňovaným) je už v súčasnosti princíp trvalej udržateľnosti, ktorý akcentuje najmä environmentálne

---

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA 1/0244/11 Kultúrne procesy v postsocialistickej spoločnosti: medzi globalizáciou a lokalizáciou.

hľadisko.² Podľa neho nemajú plánované zmeny narúšať ekologické systémy, ale rešpektovať ich zachovanie pre budúcnosť. V opačnom prípade by proces zmien smeroval k regresu, aj keď by z hľadiska krátkodobých výstupov mohol priniesť niektoré – napríklad hospodárske – pozitíva.

Pri rozvoji lokality sa môžeme zamerať na oblasti, ktoré majú byť jadrom zlepšovania sídelných podmienok. V súčasnosti je v popredí najmä ekonomický aspekt rozvoja. Vo svete a v spoločenskej atmosfére, v ktorej sa kvalita života meria najmä výškou HDP a ďalšími hospodárskymi ukazovateľmi, to, zdá sa, nemôže byť ani inak. V lokálnych súvislostiach rezonuje najmä otázka zamestnanosti a trhu práce, mzdovej a cenovej úrovne. Úzko s tým súvisí problém dopravnej infraštruktúry a kvalifikácie. Toto sú faktory, ktoré sa vnímajú ako tie, čo dominantne podmieňujú kvalitu života obyvateľov v lokalite súčasnej slovenskej spoločnosti. Zdá sa však, že tí tu do riešení môžu zasiahnuť len minimálne. Tie sa uskutočňujú na celoštátnej, v lepšom prípade na regionálnej úrovni, alebo sú výsledkom už „daných“ skutočností (poloha, vzdialenosť od hospodárskych centier atď.), ktoré je možné len veľmi ťažko ovplyvniť. Hospodársky rozvoj sídel je tak z väčšej miery určený (či vydaný napospas) rozhodnutiami nadnárodných korporácií a vládnymi intervenciami. Ďalším problémom súčasného ekonomického systému je to, že nutnosť neustáleho hospodárskeho rastu ako hlavného predpokladu ekonomického rozvoja sa dostáva do protikladu nielen k ekologickým limitom,³ ale v prostredí globalizovaného liberálneho kapitálu aj k všeobecnej sociálnej a ekonomickej udržateľnosti v podmienkach konkrétneho sídla alebo regiónu.

Takýto hospodársky model skutočne limituje možnosti obyvateľov zasahovať do rozvoja svojej obce či regiónu.⁴ Nesúhlasím ale s tým, že nemajú žiadne šance, ako tento stav ovplyvniť. Rozvoj malého a stredného podnikania, ktoré je viazané na sídlo či región, si vyžaduje okrem aktívnych jednotlivcov aj zmenu postojov u miestnych ľudí, napríklad v spotrebiteľskom správaní (preferencia domácich produktov pred dovezenými a pod.). Nemenej dôležitou je vytvorenie celkovej atmosféry pracovitosti, prajnosti a žičlivosti, ktorá podporuje miestne (aj) podnikateľské aktivity a v konečnom dôsledku smeruje k spoločnému prospechu. Ukazuje sa, že obyvatelia majú vlastne v rukách silné nástroje, ktoré dokážu výrazne ovplyvniť budúcnosť obcí, miest a regiónov. Príklady z iných krajín i z dejín dokazujú, že

² Trvalo udržateľný rozvoj sa charakterizuje ako proces, „ktorý kvalitne uspokojuje biologické, materiálne, duchovné a sociálne potreby a záujmy ľudí, pričom eliminuje alebo výrazne obmedzuje zásahy ohrozujúce, poškodzujúce alebo ničiace podmienky a formy života, nezaťažuje krajinu nad únosnú mieru, rozumne využíva jej zdroje a chráni kultúrne a prírodné dedičstvo.“ In: Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja SR.

³ Aj v zmysle trvalej udržateľnosti sa deklaruje ako princíp „preferovanie rozvoja na báze vnútorného rozvojového potenciálu namiesto mechanicky importovaného rozvoja“. In: Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja SR.

⁴ Mnohí vidia východisko v alternatívnych hospodárskych a životných modeloch a v ich realizácii. Koncepty ekodedy, permakultúry, sebestačnosti, vlastnej nezávislej meny, prirodzenej skromnosti atď. sú známe aj na Slovensku. U nás i vo svete sú však stále výrazne menšinovými modelmi spôsobu života.

Ľudský faktor je v rozvoji najdôležitejší a dokáže prekonať aj prípadné nedostatky „menej obdarených“ oblastí s horšou východiskovou pozíciou.

Ďalšou otázkou je, či je hospodárska vyspelosť skutočne zárukou kvalitného života. Poznatky z tzv. výskumov šťastia (happiness studies)⁵ ukazujú, že vysoká ekonomická produktivita nie vždy koreluje s pocitom životnej spokojnosti. Výskumy psychológov už dávnejšie prišli na to, že človek pre svoju celkovú spokojnosť potrebuje rozvíjať aj iné potreby, nielen tie, ktoré súvisia s jeho materiálnou existenciou. Známa a rozšírená je Maslowova pyramída z roku 1943, ktorá definuje ľudské potreby a usporadúva ich do hierarchie. Okrem fyziologických, telesných potrieb sa na ďalších vyšších stupňoch pyramídy objavuje potreba bezpečia a istoty; lásky, prijatia a spolupatričnosti; úcty a sebarealizácie.

Nesúhlas s výlučne ekonomickým hodnotením kvality života viedol aj k vytvoreniu alternatívnych kvantitatívnych rebríčkov, ktoré okrem hrubého národného produktu zahŕňajú medzi relevantné kritériá aj vzdelanosť a priemerný vek života. Práve tieto faktory meria asi najznámejšia alternatíva – Index ľudského rozvoja (v angl. Human development index – HDI).⁶ Index šťastnej planéty (Happy planet index – HPI)⁷ zase berie do úvahy ako podstatné faktory: pocit životnej spokojnosti, dĺžku dožitia a ekologickú stopu. Podľa neho sú na prvých priečkach blahobytu latinskoamerické krajiny.⁸ Ďalšími rebríčkami sú napríklad Globálny mierový index (Global Peace Index – GPI), Hrubé národné šťastie (Gross national happiness – GNH)⁹ a pod. Všetky tieto alternatívne rebríčky upozorňujú na dôležitosť iných ako výlučne ekonomických aspektov pre celkovú kvalitu života a spokojnosť ľudí.

Uvedené poznatky upozorňujú na závažnosť sociálnych, kultúrnych a ekologických faktorov pre kvalitu života a spokojnosť ľudí. Je potrebné preto s nimi počítať aj v rozvojových stratégiách. Hoci teoreticky o nich vieme a ich význam aj viac-menej uznávame, v praxi prevažuje stále zameranie na ekonomické, často krátkodobé, „neudržateľné“ stimuly. Pritom práve aktivizácia sociálnych a kultúrnych zdrojov môže prispieť a prispieva i k hospodárskemu progresu. Jednou z príčin je okrem všeobecnej ekonomizácie života v spoločenskom diskurze (médiá, politika, neformálne kontakty...) neznalosť spôsobov, prístupov, ktoré by viedli k rozvoju obcí, miest a regiónov práve prostredníctvom využitia sociálnych a kultúrnych zdrojov.

⁵ Pociť životného šťastia, spokojnosť so životom je veľmi subjektívny jav, ktorý je ovplyvnený aj kultúrou prostredia. Vedci sa v kvantitatívnych meraniach snažia tento problém vyriešiť tak, že v bádani uplatňujú subjektívne kritériá – výskumy osobnej spokojnosti so životom s objektívnymi, ako napríklad vzdelanie, dĺžka života, príjem.

⁶ Index ľudského rozvoja bol vytvorený v roku 1990 a použitý v správe UNDP s cieľom presunúť pozornosť z ekonomických parametrov na stratégie orientované viac na ľudí.

⁷ V júli 2006 ho ako alternatívny spôsob merania ľudského blahobytu po prvýkrát predstavil britský think-tank New Economics Foundation.

⁸ Viď. <http://www.happyplanetindex.org/> [12. 3. 2013].

⁹ Meranie šťastia, ktoré vzniklo a používa sa v Bhutáne, vyhodnocuje 33 subjektívnych a objektívnych indikátorov. Medzi nimi sú napríklad aj vzťahy v komunite – a v rámci nich pociť príslušnosti ku komunite, vzťahy so susedmi – ďalej dobrovoľníctvo a darčovstvo a pod. In: <http://www.grossnationalhappiness.com/> [12. 3. 2013].

II. Zdroje rozvoja a pojem kapitálu

Medzi predpoklady rozvoja, ktorým, ako som už vyššie spomenul, sa venuje najväčšia pozornosť, patria hospodárske, ekonomické zdroje. Môžeme medzi ne zaradiť: pozemky, infraštruktúru, priestory, podniky, investície, inovácie, technologické zmeny, inštitúcie a samozrejme ľudský potenciál. Hospodársky potenciál sídla je v popredí rozvojových stratégií a je relatívne dobre (v porovnaní s ďalšími možnými zdrojmi) teoreticky i prakticky rozpracovaný.

Ako ďalší rozvojový zdroj môžeme identifikovať prírodné prostredie sídla. O ňom sa uvažuje najmä v súvislostiach s ochrannou a ekológiou. Ako rozvojový zdroj vystupuje predovšetkým v ekonomickom spojení s cestovným ruchom.

Môj príspevok sa venuje sociálnym a kultúrnym zdrojom rozvoja lokalít. Tie sa niekedy uvádzajú pod pomenovaním „kultúrny kapitál“ a „sociálny kapitál“. Vyskytujú sa tiež pod spoločným pomenovaním sociálny kapitál.¹⁰

V čom spočíva súčasná rozšírenosť označenia „kapitál“ aj pre javy z mimoekonomického prostredia? Popularita tohto termínu súvisí so spojením s ekonomikou. V spoločnosti, ktorej úroveň je hodnotená podľa vyspelosti hospodárstva, sa ľahšie presadzujú ekonomické termíny. Podľa Fielda¹¹ však kapitál neznamena presadenie vplyvu ekonómov a ich termínov v sociálnych vedách, ale skôr naopak, snahu sociálnych vedcov preniknúť do spoločenského diskurzu a modifikovať doterajší technokratický pohľad. Pre niekoho síce môže byť používanie termínu kapitál na označenie kultúrnych hodnôt či sociálnych vzťahov a dôvery nepatričné, treba ho však chápať skôr v prenesenom význame. Používanie termínu naprieč sociálnymi disciplínami a ním spôsobená údajná degradácia iných tém a pojmov má aj svojich kritikov – napríklad Ben Fine poukazuje v tomto dôsledku na „macdonaldizáciu“ sociálnej teórie.¹²

Čo však tento pojem, okrem svojej momentálnej populárnosti, vlastne prináša nové do pohľadu na sociokultúrne javy? Je to predovšetkým tá skutočnosť, že sa ne môžeme pozrieť ako na prostriedok, ako na zdroj. Používanie termínu kapitál a jeho paralela s finančným či fyzickým kapitálom indikuje, že kapitál prináša niečo, čo je prospešné pre jeho držiteľov. Teda niečo, čo môžeme použiť pre nejaké naše zlepšenie. Všetky druhy kapitálu sa dajú premieňať na iný druh kapitálu, samozrejme pri osobitých podmienkach i nárokoch. Sociálny a kultúrny kapitál sa dá premeniť na ekonomický, ale aj naopak. To je jedna z výziev pre miestny a regionálny rozvoj.

¹⁰ Do sociálneho kapitálu sa zaraďuje okrem kultúrneho a sociálneho kapitálu aj ľudský kapitál, ktorý sa definuje ako znalosti, zručnosti, tvorivé schopnosti, pracovné skúsenosti, vzdelanie, iniciatívnosť ľudí a pod. Vid'. GAJDOŠ, Peter – PAŠIAK, Ján. *Sociálne zdroje regionálneho a lokálneho rozvoja*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2008.

¹¹ FIELD, John. *Social capital*. New York : Routledge, 2008, s. 11.

¹² FINE, Ben. *Theories Of Social Capital: Researchers Behaving Badly*. New York : Pluto Press, 2010.

III. Sociálny kapitál

Pod termínom sociálny kapitál chápem *na dôvere založenú sociálnu sieť, ktorá prináša prospech*.¹³ Moderné teoretické chápanie konceptu vymedzili predovšetkým P. Bourdieu, J. Coleman a R. Putnam. Kým prví dvaja sa ním zaoberali hlavne v súvislosti a významom pre jednotlivca, rodinu, R. Putnam posunul jeho chápanie na širšiu spoločenskú úroveň – na „*ľudské vzťahy spojené so životom komunity*“.¹⁴ Práve tento americký politológ sa zaslúžil nielen o výraznú spoločenskú popularizáciu sociálneho kapitálu, ale aj o jeho uvedenie ako analytického konceptu a politického nástroja, ktorý je kľúčom pre rozvoj.

Hranie bowlingu osamote (Bowling alone) je kniha s podtitulom *Kolaps a obnova americkej komunity* z roku 2000, v ktorej sa Putnam zaoberá poklesom sociálneho kapitálu v USA.¹⁵ Venuje sa aj tomu, aký má sociálny kapitál vlastne význam, konkrétne, ako súvisí so vzdelávaním a výchovou, bezpečnosťou, ekonomickou prosperitou, zdravím a spokojnosťou, demokraciou. Teda prečo je pokles sociálneho kapitálu problémom.

(Aj výsledky sociálnej sondy na slovenskom vidieku alarmujúco ukazujú, že sa sociálne väzby v dedinských komunitách rozkladajú. Strácajú sa susedské vzťahy, prerušujú sa sociálne siete, narastá sociálna izolácia, slabne spoločenská dôvera, pocit bezpečnosti a istoty, vzájomná pomoc, vzťah k práci. Vytráca sa pohostinnosť, aktivita.¹⁶)

Vo svojej ďalšej knihe *Spoločne lepšie: Obnova americkej komunity (Better Together: Restoring the American Community)* z roku 2003 Putnam spolu s Lewi- som Feldsteinom predstavujú príklady, ktoré posilňujú občiansku participáciu. Na rovnomennej internetovej stránke (bettertogether.org) uvádzajú aj 150 nápadov, ako zvyšovať sociálny kapitál.

Už vo svojej práci o rozdieloch medzi severným a južným Talianskom Putnam dokazoval, že občianska angažovanosť má pozitívny vplyv na prosperitu. Viaceré ďalšie štúdie potvrdzujú pozitívny dopad sociálneho kapitálu na ekonomiku, hospodársky rast, podnikateľský úspech či hľadanie práce. Tento pohľad si osvojili viacerí ekonómovia a hospodárske inštitúcie, napríklad F. Fukuyama, ktorý sa sústreďí na vzťah medzi spoločenskou dôverou a ekonomickým úspechom. Svetová banka, OECD a ďalšie medzinárodné organizácie ho považujú za kľúčový jav pri sociálnom a ekonomickom rozvoji chudobných. Pretože tí disponujú malým ekonomickým kapitálom a majú sťažený prístup ku kultúrnemu (vzdelanie), sociálny kapitál môže byť pre ne cestou k zlepšeniu vlastného postavenia.

¹³ JANTO, Juraj. *Sociálny kapitál mestského sídliska : Na príklade Bratislavy – Petržalky*. Dizertačná práca. Bratislava : FiF UK, 2011, s. 35.

¹⁴ FIELD, ref. 11, s. 4.

¹⁵ V USA podľa neho v súčasnosti sociálny kapitál klesá, čo ilustruje aj metaforicky v názve. Kým v minulosti ľudia hrali bowling v tímoch, asociáciách, v súčasnosti inklinujú k jeho individuálnemu hraniu. Putnam v knihe poukazuje, opierajúc sa o štatistické údaje, na pokles občiansko-politickej, náboženskej, pracovno-zamestnaneckej participácie, neformálnych sociálnych kontaktov, altruizmu, dôvery atď. v americkej spoločnosti.

¹⁶ GAJDOŠ – PAŠIAK, ref. 10.

Nie je na tom asi nič prekvapujúce, keď štatistické údaje poukazujú na pozitívnu koreláciu medzi vzťahmi a zdravím, fyzickým i mentálnym. Napokon už Dürkheim vo svojej štúdiu o samovraždách ukazoval, že tie sú častejšie v prostredí s nízkym stupňom sociálnej integrácie. S vysokým stupňom sociálneho kapitálu súvisí aj nižšia kriminalita či iné sociálnopatologické javy, keďže ich prípadný výskyt podlieha väčšej sociálnej kontrole. Množstvo literatúry poukazuje na pozitívne vplyvy sociálneho kapitálu na prospešnosť v rôznych oblastiach. Sociálny kapitál má pozitívny vplyv napríklad aj na obnovu našich panelových sídlisk.¹⁷ Nie je samozrejme jediným vysvetlením a faktorom, ale jeho vplyv sa zdá byť nepopierateľný.

Pri výskume sociálneho kapitálu môžeme zvoliť dva prístupy. Jeden je sústredený na jednotlivca, na jeho prospech zo vzťahov a sietí, v ktorých je zapojený (hoci aj ako člen nejakej skupiny). Takéto poňatie vychádza z prác Bourdieho a Colemana. Aj v slovenskej etnológii je pomerne dobre spracovaný jav výpomoci v tradičnom vidieckom prostredí, ktorý môžeme považovať za dôsledok i súčasť sociálnych sietí. Druhý prístup, ktorý sa opiera o Putnama, sa sústreďuje na komunitu, spoločnosť. Väčšina výskumov sociálneho kapitálu sa venuje práve lokálnym spoločenstvám.

Komunita

V uvažovaní o sociálnom kapitále v lokálnom spoločenstve¹⁸ sa stretávame s príbuzným termínom komunita. Tento koncept sa objavil v dôsledku spoločenských zmien, ktoré vyvolala industrializácia. Predindustriálnu a modernú spoločnosť Tönnies označil ako *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*, čo sa často predkladá ako komunita (spoločenstvo, pospolitosť) a spoločnosť. Komunita je súdržné homogénne lokálne spoločenstvo so silnými vnútornými väzbami, príbuzenstvom, dôvernosťou vzťahov založených na osobnej komunikácii. Industrializácia prináša deštrukciu komunity a vznik spoločnosti – nového typu slabých, neosobných a nelokálnych racionálnych vzťahov zložených z izolovaných jednotlivcov. Komunita je na ústupe a s ňou aj jej cnosti a morálka. Dürkheim tieto rozdiely vyjadril v termínoch *mechanická* a *organická* solidarita. Pri prvej sa jedinec podriaďuje kolektívne zdieľaným hodnotám a normám. V modernej viac komplexnejšej spoločnosti má individuum väčšiu cenu, ale v dôsledku špecializácie sú ľudia na sebe závislí.

V súčasnom chápaní sa termín komunita často vníma ako bezpečný priestor vzájomného porozumenia, istoty; pevný bod v premenlivom postmodernom svete, život „*medzi priateľskými a dobroprajnými ľuďmi, ktorým sa dá veriť a na ktorých slová a činy sa dá spoľahnúť... je synonymom pre stratený raj*“.¹⁹

¹⁷ Viac sa tým zaoberám s uvedením konkrétnych príkladov vo svojej dizertačnej práci. Vid'. JANTO, ref. 13.

¹⁸ Do sociálnych vied uviedla termíny lokálne spoločenstvo (community) a susedstvo (neighborhood) Chicagská škola v 1. polovici 20. stor. Podľa GAJDOŠ, Pavol. *Človek, spoločnosť, prostredie : Priestorová sociológia*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2002, s. 26.

¹⁹ BAUMAN, Zigmund. *Komunita : Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001, s. 8.

V sociálnych vedách²⁰ sa pojem používa v rôznych súvislostiach, čo spôsobuje jeho nejednoznačnosť. Z porovnania rôznych definícií ale vyplýva, že kľúčovými prvkami konceptu sú solidarita alebo zmysel pre celok („komunitný duch“) a sociálne siete. Hoci v minulosti sa komunita viazala k lokalite, ku geograficky vymedzenému územiu, v súčasnom chápaní sa používa aj na označenie ľudí, ktorí zdieľajú rovnaké hodnoty, záujmy. V tomto prípade sa hovorí o komunite záujmov. V prípade teritoriálnej komunity sa myslí na sociálne vzťahy v rámci vymedzeného fyzického priestoru. Na označenie lokálnej komunity sa niekedy používa aj termín susedstvo (v zmysle angl. neighbourhood). Aj keď sa termín používa veľmi voľne, predsa však označuje, že okrem príslušnosti k určitému (fyzickému) priestoru je pre charakteristiku komunity dôležitá aj kvalitatívna stránka. Tú predstavujú práve sociálne vzťahy, dôvera, súdržnosť a vedomie príslušnosti k určitému miestu, skupine. Pre vytváranie lokálnej identity sú takisto kľúčové spoločenské väzby. Komunity sú teda lokality s výskytom sociálnych vzťahov, sietí. Vo vzťahu k riešenému konceptu môžeme komunitu charakterizovať ako lokalitu (spoločenstvo) *s vysokou či vyššou mierou sociálneho kapitálu*. Z hľadiska charakteru vzťahov sú v nej dôležité predovšetkým stmelujúce, spájajúce (*bonding*) vzťahy.²¹

Prečo je pre nejaké územie dôležitá vysoká miera sociálneho kapitálu? Väčšina štúdií hovorí o jeho pozitívach nielen pre jednotlivca, ale aj pre lokálne spoločenstvá. Zhodujú sa v tom, že vyšší sociálny kapitál ich robí „*zdravšie, obývatelnejšie, produktívnejšie*“. Okrem toho „*verejné priestranstvá sú tu čistejšie, ľudia priateľskejší a ulice sú bezpečnejšie*“.²² Rozvinuté sociálne vzťahy, vzájomná dôvera posilňujú zodpovednosť za priestor, zvyšujú sociálnu kontrolu, a tým aj bezpečnosť, podporujú spoluprácu a umožňujú spoločné aktivity zamerané na zlepšenie prostredia. V individualizovaných teritóriách s nízkou mierou vzájomných vzťahov je kvalita priestoru závislá na formálnych inštitúciách, ktoré sa starajú o čistotu, bezpečnosť, riešia prípadné problémy (samospráva, polícia, úrady, domový správca atď.). Pocit osobnej spokojnosti v určitom priestore je samozrejme spoluvytváraný aj kvalitou medziludských, susedských vzťahov, preto sa ich dôležitosť nedá vyhnúť ani pri profesionálnej starostlivosti vonkajších inštitúcií.

Význam sociálnych vzťahov v lokalite je citeľnejší nielen pri nedostatočnom fungovaní inštitúcií, ale aj pri nízkom ekonomickom, fyzickom kapitále územia či kultúrnom (historické, umelecké a architektonické hodnoty) a ľudskom kapitále jeho obyvateľov (napr. vzdelanie, profesijná odbornosť). Podporovať vzájomnú

²⁰ Komunitné štúdiá (community studies) sa považujú za (sub/inter) disciplínu, ktorá používa antropologické (*face-to-face*) metódy pri výskume spoločenstiev (etnických, náboženských, záujmových, profesijných, územných...) v (predovšetkým) súčasnej modernej spoločnosti.

²¹ Termíny územné, lokálne spoločenstvo, susedstvo používam ako synonymá termínov lokalita, územie, teritórium, priestor so zdôraznením sociálneho aspektu, avšak bez toho, aby som ním označoval kvalitu týchto vzťahov či ich väčšiu intenzitu. Sú to ľudia, ktorí zdieľajú spoločné územie a ich sociálne vzťahy. Pojem komunita používam v jej teritoriálnom chápaní ako intenzívnejších vzťahov ľudí v určitom v konkrétnom priestore.

²² PUTNAM, Robert. D. *Bowling alone : The collapse and revival of american community*. New York : Simon and Schuster Paperbacks, 2000, s. 307.

spoluprácu obyvateľov i spoluprácu s okolím sa tu preto ukazuje ako cesta k riešeniu problémov socioekonomickej deprivácie.

Obavy z vysokého sociálneho kapitálu lokality pramenia z novej straty slobody jednotlivca, jeho autonómie a individuality. Pevnejšie sociálne vzťahy, a teda aj vyššia miera sociálnej kontroly, ktorá bola a je príznačná pre obce a menšie mestá, vedie stále (popri ekonomických faktoroch) k odchodu do väčších sídel, k obľube „oslobodzujúceho mestského vzduchu“. Aj pre Z. Baumanna je cenou za vytvorenie komunity strata slobody. Je to spor medzi bezpečnosťou a slobodou, medzi komunitou a individualitou.²³ Jednotlivec sa cíti síce bezpečne, „útulne“ a pohodlne, ale za cenu podriadenia sa kolektívnym normám a očakávaniam.

Ale človek sa prirodzene akoby vzdáva časti svojej „slobody“ v akýchkoľvek vzťahoch už len tým, že rešpektuje názor druhého, dokáže sa mu prispôbiť či podriaďiť sa jeho predstavám atď. Je to cena za úžitok, ktorý má z takéhoto priateľstva, spolupráce, vzťahu. Kým však v minulosti bola komunita viac-menej nevyhnutným priestorom života jednotlivca, v súčasnosti je príslušnosť k nej prevažne jeho osobným rozhodnutím. Slobodne sa teda môže rozhodnúť, že sa vzdá časti svojej „slobody“ v záujme svojich názorov, bezpečia, pokoja, pomoci a pod. Okrem toho súčasne územné či záujmové komunity nie sú tak pevne zviazané ako tie v predmodernom svete a umožňujú voľný vstup i odchod. Dnešné lokálne spoločenstvá, susedstvá, hoci aj s vysokou mierou vzájomných vzťahov, sú predsa len vzdialené tradičným komunitám so všetkými svojimi pozitívami i negatívami v „obmedzovaní“ slobody a individuality.²⁴

Vysoký sociálny kapitál neznamená nutnosť, aby ľudia prijali bezvýhradnú príslušnosť k nejakej komunitnej identite, podriadili sa prísnej sociálnej kontrole alebo sa povinne zúčastňovali na spoločných aktivitách. Znamená to predovšetkým to, že majú viacero *príležitostí spojiť sa s inými na určitý čas a robiť veci hodnotné pre seba a užitočné pre iných*.²⁵ Takáto „voľná“ komunita ako keby kombinuje výhody, ktoré plynú zo sociálnych vzťahov so zachovaním individuálnej autonómie a slobody.

IV. Komunitný rozvoj

Ako môže byť sociálny kapitál, teda spoločenské vzťahy, užitočný pre rozvoj sídla? Napríklad prostredníctvom prístupu komunitného rozvoja, ktorý cieľavedome buduje a podporuje sociálne vzťahy a využíva ich v miestnom rozvoji.²⁶

²³ BAUMANN, ref. 19, s. 10.

²⁴ Moderný človek sa síce zbavil ťaživých tradičných spoločenských väzieb, číha však stále na neho riziko spoločenskej nezakotvenosti, osamelosti a emocionálnej prázdnoty.

²⁵ HENDERSON, Paul – THOMAS, David N. *Zručnosti komunitnej práce v susedstvách*. Bratislava : Centrum komunitného rozvoja, 2007, s. 35.

²⁶ Hoci sa prístup komunitného rozvoja vyvinul mimo antropológie, množstvo antropológov čerpalo a prispievalo do tohto aplikovaného konceptu. Napríklad za príručku komunitného rozvoja sa považovala práca amerického antropológa Warda Goodenougha *Cooperation in Change: An Anthropological Approach to Community Development* z roku 1963. WILLIGEN VAN, John. *Applied Anthropology*. Third edition. Westport : Bergin and Garvey, 2002, s. 34.

Medzi praktikmi i teoretikmi panuje zhoda v tom, že obnova a rozvoj lokalít nie je predstaviteľná bez aktivizácie vnútorných zdrojov a jej jednotlivých potenciálov. Z nich najdôležitejší sú samotní obyvatelia, ktorí tu žijú. Skúsenosti potvrdzujú, že redukcia obyvateľov na konzumentov vytváraných sídelných podmienok a názor, že ľudia nie sú schopní a kompetentní nato, aby sa podieľali na tvorbe sídelného prostredia, vedie do sociálno-ekologickej slepej uličky.²⁷ Je preto dôležité, aby do procesov zmien boli aktívne zapojení samotní obyvatelia.

Ak chápeme miestny rozvoj ako komplexný progres na ekonomickej, politicko-správnej, environmentálnej a pod. úrovni, potom je komunitný rozvoj jeho podstatnou súčasťou a znamená predovšetkým posilňovanie ľudských zdrojov a kapacít sídla; je zameraný na jeho obyvateľov. Termín komunitný rozvoj (KR) sa na Slovensku a v iných krajinách rozširuje najmä pod vplyvom skúseností a modelov uplatňovaných v západoeurópskych štátoch.

Komunitný rozvoj (*community development*) chápeme:

1. ako proces rastu zručností, vedomostí jednotlivcov a všetkých skupín v lokalite a ich plnej sebarealizácie, alebo tiež ako

2. proces, ktorý využíva ľudské zdroje smerom k posilneniu jednotlivcov a skupín tak, aby dokázali chápať a sami riešiť problémy svojej obce či mesta.

KR je teda upriamený na obyvateľov konkrétnej lokality, či už ako na jednotlivcov, alebo skupiny s cieľom posilňovania a budovania ich sociálnych zručností, vedomostí, vzájomných vzťahov atď. Toto posilnenie má smerovať k riešeniu najrozmanitejších problémov a k procesu rozvoja sídla prostredníctvom jeho samotných obyvateľov. Tento prístup je založený na dôvere v ľudské schopnosti. Podľa neho sú samotní obyvatelia schopní najpresnejšie pomenovať silné a slabé stránky sídla, jeho príležitosti a ohrozenia; oni sú najlepšími odborníkmi a realizátormi procesov udržateľného rozvoja, dokážu hľadať skryté možnosti, iniciovať pozitívne zmeny, spájať sily, budovať formálne aj neformálne siete a pod. Pri uplatňovaní uvedených prístupov sa sídlo, lokalita mení na komunitu, ktorá je v zmysle tohto chápania miestom, kde ľudia majú pocit miestnej identity, rozvíjajú vzájomné vzťahy, spoločne formujú miesto, kde žijú, tvoria a využívajú miestne zdroje...

Komunitný rozvoj ako súbor zásad a princípov sa uskutočňuje prostredníctvom komunitnej práce alebo práce v susedstvách (*neighbourhood work*). Tá zahŕňa viaceré aktivity a metódy, napríklad mapovanie miestnych zdrojov a potrieb, komunitné plánovanie, neformálne vzdelávanie, strategický rozvoj lokality a pod. Realizuje sa prostredníctvom komunitných pracovníkov – vyškolených ľudí najmä z neziskových mimovládnych, niekde i zo štátnych alebo samosprávnych organizácií. Komunitný pracovník vystupuje najčastejšie v roli facilitátora, koordinátora, podporovateľa rozvojových procesov. Zmyslom jeho pôsobenia nie je samotné riešenie problémov, ale predovšetkým podpora schopností a procesov. Tie majú vytvoriť také prostredie, ktoré vyrieši nielen jeden konkrétny problém, ale naučí ľudí dlhodobu konať takýmto spôsobom. Pre komunitného pracovníka je preto dôležitejší

²⁷ GAJDOŠ, ref. 18, s. 306.

často samotný proces, ktorý vedie k dosiahnutiu cieľa ako jeho výsledok. Proces, ktorý je príležitosťou pre osvojenie si nových znalostí a zručností, sociálnych kompetencií, pre vybudovanie a posilnenie kapacít spoločnosti.

Komunitný rozvoj a jeho zásady sa ako celok, alebo ako jeho jednotlivé metódy, môže uplatňovať na miestnej i regionálnej úrovni vo vidieckom či urbánnom prostredí, alebo v špecifických typoch lokalít, ako sú napríklad sociálne vylúčené, znevýhodnené rómske komunity. Práve v segregovaných lokalitách, ktorým chýbajú iné zdroje, sa cesta podpory sociálneho kapitálu ukazuje ako možné východisko.

Potešujúce je, ak sa vyššie uvedené princípy stanú súčasťou konania miestnej samosprávy, čo závisí hlavne od jej predstaviteľov. Mnohokrát však chýbajú vedomosti, znalosti, ochota, čas, alebo jednoducho ľudské kapacity na takýto typ práce. Rozhodovať, plánovať a pod. neparticipatívne sa zdá byť rýchlejšie a jednoduchšie, ako so zapojením obyvateľov, najmä keď sa k tomu pripoja ešte iné záujmy.

Práca v urbánnom priestore, napríklad na mestských sídliskách, má oproti iným lokalitám niektoré špecifiká. Väčšia rozloha i počet obyvateľov vedie k nutnosti zamerať sa na menšie časti – spravidla domy, ulice, urbanistické celky a pod., inak by tento priestor nebol obsiahnuteľný a práca by neprinášala efekt. Spravidla menšia miera vzájomného poznania sa susedov, obyvateľov, vyššia anonymita smeruje komunitnú prácu k projektom, ktorých cieľom je podporovať mieru a kvalitu sociálnej komunikácie, vytvárať pre ňu nové formy a príležitosti, a to prirodzeným spôsobom. Aj deklarovaná alebo skutočná väčšia zaneprázdnenosť mestských obyvateľov vedie k nutnosti hľadať primerané formy práce v tomto priestore (napr. čas, miesto, dĺžka stretnutí). Naproti tomu veľká sociálna rôznorodosť ľudí, ktorí žijú na sídliskách môže byť skôr výhodou a podnetom pri práci na sociálnom rozvoji sídla. V každom prípade je model komunitného rozvoja možné uplatniť vo viacerých typoch prostredí s rešpektovaním daných špecifik usporiadania priestoru a zloženia obyvateľov.

Pre schopnosť vzájomnej spolupráce obyvateľov a ich zapojení sa do rozvoja sídla je dôležitá miera sociálneho kapitálu. Preto sa komunitná práca zaoberá na najzákladnejšej úrovni spájaním ľudí, budovaním sietí, kontaktov, vzťahov, dôvery a solidarity. Ide tu o rozvíjanie pocitu dôležitosti prostredníctvom združovania sa. Robí to vytváraním rôznych príležitostí s dostatočnou motiváciou pre obyvateľov, akým je napríklad riešenie spoločných reálnych problémov v lokalite.

Komunitný rozvoj je vzťahovým prístupom pri regenerácii alebo obnove lokalít. „Vzťahovosť“ je založená na budovaní dôvery a solidarity medzi ľuďmi, na sociálnom kapitále obcí a mestských štvrtí. V rozvoji sídel hrajú dôležitú úlohu ich samotní obyvatelia. Oni sú motorom alebo brzdou pozitívnych zmien, oni sami tvoria budúcnosť svojej obce alebo mesta. Priaznivé hospodárske či prírodné podmienky nemusia byť ešte automaticky zárukou trvalo udržateľného progresu, pokiaľ sa tohto potenciálu niekto neujme. Na druhej strane aj lokality, ktoré sú menej „obdarené“ turisticky zaujímavými miestami či silou ekonomiky, môžu urobiť z mála veľa. Kľúč

spočíva práve v ľuďoch: v uvedomení si ich zodpovednosti, v ich schopnostiach a v chuti niečo robiť. Rozvoj ľudského potenciálu a kapacít sídel by mal byť preto prirodzenou súčasťou akéhokoľvek uvažovania o budúcnosti našich miest a obcí.

V. Kultúrny kapitál v rozvoji sídla

Obdobne ako sa sociálne vzťahy môžu stať zdrojom pre obnovu či rozvoj sídla, môžu nimi byť aj kultúrne javy a hodnoty.

Tie obvykle rozdeľujeme do dvoch základných kategórií:

- a) hmotné – pamiatky a územia, predmety, zbierky, archiválie, písomnosti, dokumenty atď.
- b) nehmotné – folklór, zvyky, nárečie, dejiny, miestne názvy, znalosti a pod.

Okrem tohto delenia má pre rozvoj sídel zmysel uvažovať aj o inom členení, v ktorom sú kultúrne javy:

- a) všeobecne uznávané, spoločensky oceňované; kultúrne hodnoty, kultúrne dedičstvo
- b) „potenciálne“, „neobjavené“.

Tým prvým je prisúdená hodnota, spoločenský význam. Pokiaľ sa o nich vie a sú objavené, sú spravidla aj „inštitucionalizované“ v systéme pamiatkového, zbierkového alebo archívneho fondu. Preto sú zvyčajne aj ochraňované a venuje sa im istá pozornosť. Týka sa to najmä hmotných javov. Tie nehmotné sú prirodzene menej „uchopiteľné“ a neexistuje o ne ani nijaký spoľahlivý spôsob starostlivosti. Základným nástrojom ochrany a zachovania je ich dokumentácia a prezentácia. Aj keď v podmienkach konkrétnych lokalít môžu ešte patriť aj k tým „neobjaveným“, všeobecne sa chápe, že ide o prejavy, ktoré súvisia so spoločensky oceňovanými kultúrnymi tradíciami.

Celá táto prvá skupina hmotných aj nehmotných dokladov patrí do kategórie kultúrneho dedičstva. Aj keď sú kultúrne hodnoty všeobecne uznávané, neznamená to, že sú ešte dostatočne využívané v rozvoji sídel. Predstavujú však jednoznačne kultúrny kapitál.

Druhú skupinu predstavujú javy, ktoré nie sú všeobecne vnímané ako súčasť kultúrneho dedičstva. Často majú alebo môžu mať význam len pre konkrétnu lokalitu, región. Kultúrny kapitál totiž nemusíme nachádzať len v rázovitých obciach s osobitými tradíciami alebo v historických centrách miest. Vedeli by sme ho nájsť aj v takom, na prvý pohľad kultúrne „menej obdarenom“ priestore ako je mestské sídlisko. Jeho súčasťou môže byť napríklad prvý obytný dom, základná škola, detské ihrisko, obchod; miesto, ktoré súvisí s návštevou alebo pôsobením nejakej osobnosti, zaujímavou udalosťou; názov ulíc, podujatie; ľudia, ktorí tu žijú a pod. Niečo, čo je v sídle jedinečné, špecifické, zaujímavé, hodné pozornosti.

Príkladom takéhoto využitia kultúrneho kapitálu môže byť napríklad „vzorové socialistické mesto“ – štvrť Nová Huta v poľskom Krakove. Aj keď jej koncepcia „múzea v priestore“ využíva aj artefakty pôvodných historických obcí, na ktorých

nová štvrť vznikla, mnohé zaujímavosti sa viažu práve k povojnovému sídlisku.²⁸

Kultúrny kapitál lokality teda môžeme najjednoduchšie charakterizovať ako *miestne hmotné a nehmotné kultúrne javy, ktoré majú určitú spoločenskú hodnotu, význam* a môžeme ich využiť v obnove či rozvoji.

Aký zmysel však môžu zohrávať tieto kultúrne javy v miestnom rozvoji a aký význam má mať jeho identifikácia, napríklad v priestore panelového sídliska alebo priemyselného mesta? Tak ako som už v úvode spomínal, kultúrny kapitál môže v rozvojových procesoch zohrávať úlohu predovšetkým pri:

- a) vytváraní vzťahu obyvateľov k svojej obci, teda pri rozvíjaní miestnej identity
- b) zvyšovaní atraktívnosti sídla, podpore cestovného ruchu.

Lokálna identita

Stotožnenie sa obyvateľov so svojou lokalitou, záujem o ňu – ktoré sa buduje aj prostredníctvom miestnych kultúrnych hodnôt – vedie k väčšej ochote podieľať sa na jej rozvoji, zapájať sa do spolupráce, participovať na lokálnych aktivitách.

Identita sa definuje ako „*totožnosť s istými hodnotami, špecifickými kvalitami, symbolmi, predstavami*“.²⁹ Ak hovoríme o lokálnej identite, nemyslíme na identitu lokality (ktorú vytvára história, architektúra miesta atď.), ale na identitu jej obyvateľov; teritoriálnu, priestorovú. V rovnakom význame sa používa aj termín urbánna identita.³⁰ Sociológ Z. Šťastný³¹ ju vníma ako kolektívnu sebaidentifikáciu členov spoločenstva s určitým priestorom. M. Strussová³² hovorí o *genius loci*, teda o niečom, čo jedinečne a neopakovateľne vyjadruje kvality prostredia. Sociálno-priestorová identita integruje architektonické, geografické, historické, spoločensko-kultúrne znaky. Podľa L. Falšana³³ možno na sídelnú identitu pozeráť ako na komplex identifikácií, ktoré

- a) viažu jednotlivcov so spoločenstvom daného sídla (sociálna dimenzia)
  - b) vytvárajú vzťah k hmotnému prostrediu sídla, jeho architektúre a urbanizmu (hmotno-priestorová dimenzia)
  - c) dávajú správno-administratívnu pozíciu v určitom hierarchickom systéme (normatívno-štatutárna dimenzia)
- O. Danglová ju charakterizuje ako formu sociálnej identity, ktorá je založená na

²⁸ NOWA HUTA – PRZESZŁOŚĆ I WIZJA. *Studium muzeum rozproszonego*. Kraków : Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2005.

²⁹ DANGLOVÁ, Oľga. *Slovenský vidiek : Bariéry a perspektívy rozvoja*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2006, s. 106.

³⁰ BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Identita v diverzite a diverzita v identite súčasného mesta. In: *Město – identita – paměť*. Bratislava : Zing print, 2007, s. 223.

³¹ ŠŤASTNÝ, Zdeněk. Verejná správa a identifikácia občana s obcou – vzťahový rámec problémov. In: *Teória a prax verejnej správy*. Lovaš (ed.). Košice : FVS UPJŠ, 2003.

³² STRUSSOVÁ, Mária. Regionálna dimenzia sociálno-priestorovej identity na Slovensku. In: *Trendy regionálneho a miestneho rozvoja*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2007.

³³ FALŠAN, Lubomír. Samospráva – sídelná identita – municipalizácia. In: *Teória a prax verejnej správy*. Košice : FVS UPJŠ, 2003, s. 261.

stotožnení sa nielen s fyzickým priestorom, ale aj s jej sociálnym obsahom.³⁴ Kriticky sumarizujúc uvedené názory je lokálna identita vedomie príslušnosti k lokalite u jej obyvateľov. Toto stotožnenie sa so špecifickým priestorom spoločenského bytia sa vytvára predovšetkým na základe sociálnych a kultúrnych obsahov (medziľudských vzťahov, spomienok, zážitkov, emocionálnych väzieb).

„Identita je podstatná preto, že ide o aktívny uvedomelý vzťah človeka k priestoru“, k sebe samému i k ľuďom, ktorí v ňom žijú. Je viazaná na konkrétne činy a je výrazom zodpovednosti.³⁵

Využitiu kultúrneho kapitálu v cestovnom ruchu sa venuje viacero štúdií a projektov a je relatívne lepšie známe, aj keď sa to týka najmä hmotného kultúrneho dedičstva. V spomínanej krakovskej štvrti Nová Huta urobili z jej prezentácie turistickú atrakciu, kde majú západoeurópski návštevníci možnosť „zažiť socializmus“ nielen tak, že ich sem dopraví na autách značky trabant. Pre Poliakov tu majú zase skôr význam skutočnosti, ktoré sa viažu k hnutiu Solidarita, demonštráciám za politickú slobodu, boju za vybudovanie kostola na sídlisku a pod. Vidíme tu, že využitie kultúrneho kapitálu smeruje aj k posilňovaniu sociálneho a ekonomického kapitálu sídla (ako som vyššie konštatoval, formy kapitálu sa môžu premieňať na iné).

Hoci v porovnaní so sociálnymi sieťami (sociálnym kapitálom) sa úlohe kultúrneho kapitálu v miestnom rozvoji venovalo viac pozornosti aj u nás (najmä vďaka využitiu v cestovnom ruchu), predsa však chýba viac návrhov a prístupov ako to robíť.

Proces využitia kultúrneho kapitálu v miestnom rozvoji by sme mohli rozčleniť do dvoch alebo troch základných etáp:

1. identifikovať

V tejto fáze treba nájsť a pomenovať to, čo môže byť kultúrnym kapitálom. Ide tu jednak o všeobecne uznávané kultúrne dedičstvo a potom o to, čo sem (zatiaľ) nepatrí, ale môže byť pre sídlo potenciálne významné.

2. vyzdvihnúť, oboznámiť

Ďalšou etapou je, že s takto identifikovanými hodnotami zoznámime miestnych obyvateľov a vytvoríme priestor na to, aby sa o nich mali možnosť dozvedieť aj návštevníci.

3. budovať vzťah

Rozvinutím druhej fázy je cieľavedomé budovanie vzťahu obyvateľov k týmto kultúrnym javom a ich využívanie v cestovnom ruchu, napríklad prostredníctvom propagačných materiálov, podujatí atď.

Ďalej by som chcel predstaviť prístup, ktorý sa venuje využitiu kultúrneho kapitálu v miestnom rozvoji pre budovanie lokálnej identity i pre zvyšovanie návštevnosti sídla.

³⁴ DANGLOVÁ, ref. 29 s. 111.

³⁵ VENCÁLEK, Josef. *Protisměry územní identity*. Český Těšín : Olza 1998, s. 81.

VI. Interpretácia miestneho dedičstva

Jedným zo spôsobov ako vytvárať vzťah ľudí ku kultúrnym (a prírodným) hodnotám je prístup, ktorý sa označuje ako *interpretácia dedičstva* (heritage interpretation). Je to spôsob „ako pomôcť ostatným ľuďom oceniť niečo, o čom sme presvedčení, že si zaslúži ich pozornosť“.³⁶ Ťažiskom interpretácie je „zdieľanie nadšenia pre nejaké významné miesto alebo objekt“. Prispieva k hlbšiemu poznaniu miesta, v ktorom ľudia žijú, pomáha budovať identitu s lokalitou, miestnu komunitu. A samozrejme ma prilákať aj návštevníkov, pomôcť rozvíjať cestovný ruch. V období globalizácie a „vymiestňovania“ je dôležité práve posilňovať identitu miesta. Interpretácia môže v tomto procese zohrávať významnú úlohu.

Nejde teda o nejakú vedeckú metódu exaktného určovania kultúrneho dedičstva, ale skôr o vytváranie vzťahu ľudí ku kultúrnym javom s vyššie uvedenými cieľmi.

Interpretáciu môžeme charakterizovať ako vysvetlenie významu, „preklad“; sprostredkovanie hodnoty niečoho; ako provokáciu, odkrývanie, oslovenie; ale i ako systémový prístup k ochrane hodnôt. Jej cieľom je nielen informovať, ale aj ovplyvniť správanie, motivovať k ochrane, rozvinúť identitu k lokalite, miestne genius loci. Pragmatickým ekonomickým výstupom môže byť podpora cestovného ruchu, a tým podpora miestnej ekonomiky.

Je to „... odhaľovanie návštevníkom, ... niečo z krásy a kúzla, duchovného významu toho, čo presahuje ich zmysly“.³⁷

Medzi princípy interpretácie patrí:

- a) provokovať – nestačí len informovať, podávať fakty, ale treba návštevníka „provokovať“, zaujať, prebudiť, dotknúť sa ho
- b) odkrývať – je potrebné odhaľovať nové pohľady na to, čo robí miesto príťažlivým, odkrývať „krásu a kúzlo“ miesta
- c) vytvárať vzťah (k miestu, objektu).

Medzi jej ďalšie ciele patrí:

- zorientovať – čo všetko môžu návštevníci na mieste robiť a koľko to bude trvať, kde sa čo nachádza
- informovať – podať tiež faktické informácie
- pobaviť – citlivo s cieľom zvýšiť spokojnosť návštevníkov
- presvedčiť – napríklad o dôležitosti ochrany kultúrnych hodnôt, ich význame
- vysvetliť – napríklad postup reštaurátorských prác na objekte
- spropagovať organizáciu – kto stojí za projektom, kto ho podporil
- ovplyvniť správanie – napríklad aby návštevníci navštívili nejaké miesta
- podporiť identitu obyvateľov k svojmu sídlu, rozvinúť miestne genius loci.

Metóda spočíva v tom, že skupina miestnych „interpretov“ identifikuje miestne kultúrne zaujímavosti. Kontaktuje sa pritom s pamätníkmi, inštitúciami;

³⁶ *Interpetace místního dědičství*. Brno : Nadace Partnerství, 2004, s. 10.

³⁷ TILDEN, Freeman. *Interpreting our heritage*. North Carolina : Univeresity of North Carolina Press, 1957. Cit. podľa *Interpetace místního dědičství*. ref. 36, s. 10.

spoznáva a oceňuje lokálne dejiny, tradície. V tomto procese sa buduje záujem a vzťah. S pomocou odborného konzultanta sa potom zvolia najvhodnejšie formy interpretácie získaných údajov, ktoré sú zamerané na miestnych obyvateľov i na návštevníkov, turistov.

Interpretácia dedičstva ako prístup a metóda má niekoľko postupných krokov. Na začiatku celého procesu stojí plán, ktorý by mal formulovať odpovede na kľúčové otázky:

1. ciele a zmysel interpretácie

Dôležité si je ujasniť, prečo sa interpretácia vlastne robí. Súvisí to s celkovými zámermi tohto prístupu, ktorými môžu byť snaha zaujať, vytvoriť vzťah, podporiť miestnu ekonomiku, zvýšiť návštevnosť lokality a pod. Môže byť súčasťou ochrany a starostlivosti o kultúrne dedičstvo, komunitných programov.

2. predmet interpretácie

Interpretácia môže rozvíjať veľké množstvo myšlienok, ale je potrebné zvážiť, čo v lokalite stojí za to, ktoré sú významné prvky miesta, čo by mohlo návštevníkov zaujímať. Čo chceme sprostredkovať, aké objekty a hodnoty chceme prezentovať, ktoré nosné témy a príbehy použijeme a pod. Pri výbere nám pomôže aj uvažovanie nad tým, aký poznatok a pocit chceme v návštevníkoch zanechať a aké poslanstvo im chceme tlmočiť. Príbehy a emócie sú spravidla viac príťažlivé ako vymenovanie „suchých“ faktov. Ľudí treba zapojiť do objavovania. A netreba samozrejme zabúdať na to, že aj najnovšia história patrí k dejinám a môže byť hodná sprostredkovania.

3. publikum interpretácie

Pri príprave prezentácie je jej cieľová skupina podstatnou súčasťou. Komu má byť interpretácia určená? Tento bod zahŕňa pomenovanie adresátov interpretácie, domácich, miestnych obyvateľov a návštevníkov, turistov. Aká je ich charakteristika, predpokladaný počet, dĺžka návštevy, čo budú očakávať, aký bude ich záujem? Ako sa o nás dozvedeli a kedy prichádzajú? Koľko návštevníkov očakávame a chceme? Netreba zabudnúť na to, že hlavnú časť návštevníkov tvoria zväčša tí, ktorí prichádzajú príjemne stráviť časť svojho voľného času.

4. prostriedky, spôsob interpretácie

Hľadáme formy ako interpretovať, ktoré médiá použijeme (panely, sprevádzanie, zážitkové/interaktívne formy...), kde a kedy ktoré témy priradíme k jednotlivým miestam atď. Rozmýšľame tiež nad priestorovým riešením. Podľa našich možností a potrieb môžeme zvoliť napríklad osobnú formu prezentácie sprevádzaním, ďalej panely, publikácie, multimediálne prezentácie, návštevné centrá. Každá z nich má svoje špecifiká, osobitité uplatnenie, výhody i nevýhody.

Napríklad prostredníctvom multimédií môžeme prezentácie výrazne oživiť, poskytnúť kvalitné vizuálne a zvukové efekty, veľký objem informácií a pod. Na druhej strane úskalím je to, že môžu byť zaujímavejšie a stiahnuť pozornosť na seba a formu prevedenia viac ako na samotné miesto. Okrem toho sú technicky náročné a vyžadujú pravidelnú údržbu.

5. správa, starostlivosť

Ako sa budeme o to všetko starať a aké budeme mať na to personálne, materiálové, finančné zdroje?

Po realizácii interpretácie dedičstva nasleduje zhodnotenie, evaluácia celého procesu a jeho výsledkov. Jeho cieľom je stanovenie úspešnosti a efektivity a tiež ďalšie vylepšenie. Môžeme pri nej použiť viaceré metódy, ako je pozorovanie správania návštevníkov, ich priame oslovovanie prostredníctvom dotazníkov a rozhovorov či kvantitatívne údaje o ich počte, dĺžke stráveného času. Pozorovanie alebo rozhovory sú zamerané predovšetkým na kvalitatívne zisťovanie názorov, dojmov, pocitov či správania sa. Evaluácia však nemusí byť len záverečnou fázou po zrealizovaní projektu, ale môže prebiehať počas procesu prípravy plánu interpretácie či dokonca pred jeho začiatkom. V takýchto prípadoch môže byť zámerom zistiť vopred názory, reakcie verejnosti na riešené otázky alebo návrhy prezentácií.

Kľúčovým bodom interpretácie je práca s ľuďmi. Sú nielen jej prijímateľmi, ale určujú aj posolstvo a podobu interpretácie. Už samotná tvorba plánu znamená intenzívnu prácu s miestnymi obyvateľmi. Ich zahrnutie nemusí byť vždy ľahké, ale je dôležité, pretože prináša viacnásobný prospech:

- ľudia sa cítia spoluvlastníkmi plánu, a preto ho ľahšie podporia
- budú mať väčší záujem na udržiavaní a rozvíjaní svojej práce – dlhodobejšia udržateľnosť
- využíva miestne zdroje, znalosti a schopnosti ľudí
- prispieva k rozvoju komunity

Okrem samotných obyvateľov sú do interpretácie pozvané či zapojené aj ďalšie miestne zložky ako verejná správa, inštitúcie, školy, farnosti, podnikatelia, záujmové združenia atď.

Práve zapojenie a participácia verejnosti do všetkých fáz a výsledkov vedie k tomu, že interpretáciu dedičstva môžeme chápať ako jednu z metód komunitného rozvoja. Tento prístup je významný v tom, že nielen identifikuje kultúrny kapitál lokality a umožňuje jeho zapojenie do rozvoja, ale do tohto procesu zahŕňa aj miestnych obyvateľov. Interpretácia miestneho dedičstva sa tak sama stáva konceptom rozvoja, ktorý podporuje lokálnu identitu a zvyšuje sociálny kapitál.

VII. Záver

Je pomerne dobre známe, akú úlohu hrajú v sídelnom rozvoji ekonomické faktory, ktoré sa v ňom pokladajú za kľúčové. Menej už vieme o dôležitosti spoločenských a kultúrnych javov, a preto im pripisujeme podstatne menší význam. Vo svojom príspevku som sa venoval tomu, ako môžu byť miestne sociálne vzťahy a kultúrne hodnoty významné v lokálnom rozvoji.

Zaoberal som sa nimi ako zdrojom (kapitálom), ktorý je nielen nápomocný, ale zásadný v zlepšovaní kvality života našich obcí a miest. Okrem iného aj preto, že sa môže premeniť na ekonomický kapitál.

Snažil som sa predstaviť aj aplikované prístupy, ktoré smerujú k využívaniu sociálneho a kultúrneho kapitálu v rozvoji obcí a miest – *komunitný rozvoj a interpretáciu dedičstva*.

Nerobím si nároky na úplnosť spracovania témy, ale dúfam, že aj moja štúdia prispeje k rozšíreniu poznatkov o tom, ako môžeme reálne a prakticky využívať sociálne siete a kultúrne hodnoty v rozvoji našich obcí a miest.

Cultural and Social Capital as Means for Local Development

Summary

The economic factors are considered to be the key to the local development. But rarely do we realize and understand the importance of social and cultural phenomena in this process. This paper attempts an analysis of these factors. Social relations in villages and towns are social capital. The author defines them as a trust-based social network that provides a benefit. Thanks to its existence, people are able to work better and more effectively and cooperate in the construction and development of villages and towns. The community development represents a specific and concrete way how to use and to build this capital. It is a systematic approach that is based on trust in the ability and relationships of people. It strengthens, develops and utilizes them in the solving of various problems of settlements, which people define themselves. This may also include significant tangible and intangible cultural phenomena that have some social value; it is cultural capital. It builds, strengthens local identity. And it is this attitude to their community that is the key for the local development. It also increases attractiveness of a village and promotes tourism. One approach, which addresses the use of cultural capital in the construction of local identity and increasing tourism, is the local heritage interpretation. With this approach, the residents themselves get to know the local culture and values. This paper is a contribution knowledge about how we can realistically and practically use social networks and cultural values in the development of our communities.